

Безручак Юлія Василівна

Старший лаборант кафедри педагогіки та соціальної роботи

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, Україна)

<https://orcid.org/0009-0007-7002-6280>

e-mail: smeta_nuik@ukr.net

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МІГРАЦІЇ: ВІД ЕКЗИСТЕНЦІЇ ДО ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Резюме

Стаття присвячена філософському осмисленню сучасних міграційних процесів, у тому числі вимушеної міграції українців внаслідок російсько-української війни. Досліджено роль філософських концепцій у розумінні екзистенційних, культурних, політичних та етичних вимірів міграції, доповнюючи традиційні демографічні, економічні, соціологічні та психологічні підходи. Розглянуто ключові філософські теорії, які допомагають осмислити міграцію як багатовимірне явище. Обґрунтовано, що екзистенціалізм та феноменологія (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, М. Шелер) розглядають міграцію як граничну ситуацію, що змушує людину переосмислювати своє буття, шукати нові сенси та творити себе заново в умовах невизначеності. Окреслено концепції номадизму (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, Ж. Атталі), які трактують міграцію як універсальний принцип руху та свободи, що формує гібридні ідентичності та відкриває нові можливості для самовираження. Встановлено, що політико-філософські підходи (Г. Арендт, М. Фуко, Ю. Хабермас) вбачають у міграції чинник влади, прав людини та інтеграції, де успішна адаптація можлива лише через діалог та взаєморозуміння. Постколоніальні та етичні аспекти (Ж. Дерріда) фокусуються на гостинності, правах мігрантів та культурній взаємодії. Виявлено, що концепції Вернадського та Гумільова допомагають осмисленню міграції як закономірного процесу розвитку людства, що сприяє поширенню знань, культурного обміну та формуванню глобальних зв'язків. Узагальнено, що філософські концепції доповнюють традиційні підходи, пропонуючи

цілісне розуміння міграції як явища, яке трансформує ідентичність, свободу та соціальну належність. Вони дозволяють розуміти вимушену міграцію українців не лише як трагедію, а й шанс для внутрішнього зростання, трансформації та створення нового майбутнього, як для окремих індивідів, так і для суспільства в цілому.

Ключові слова: міграція; філософія; міждисциплінарний аналіз; екзистенціалізм; номадизм; ідентичність; вимушена міграція; українські біженці.

Вступ

Життя людини розгортається в історичному і природному просторі та часі. Воно супроводжується постійними переміщеннями людей. Їх головною метою є пошук умов проживання (природних та соціальних), які б відповідали (повністю або частково) їх уявленням про сприятливе середовище, забезпечувало можливості проживання та самореалізації. Вивчення народонаселення (його кількості, щільності розселення, народження, смертності) займаються такі науки, як демографія, статистика, соціологія, політичні науки тощо. Не чужою ця тема є й для філософії. Понад те, аналізуючи причини та наслідки для людини (конкретних груп людей), соціуму загалом, самопочуття людини в результаті переміщення тощо, саме філософія формує теоретико-методологічну основу, яка дозволяє проникнути в таїнство процесів-переміщень, усвідомити їх первинні та віддалені наслідки, здійснити відповідні прогнози. На жаль, цей аспект проблеми представлений в нашій соціально-філософській літературі недостатньо повно. Зокрема, філософське осмислення сучасних міграційних процесів представлено в роботах С. Пирожкова та Н. Хамітова, С. Западнюк, О. Терещенко, Н. Пархоменко та інших. Ці автори звертаються до різноманітних філософських концепцій, аналізуючи їх можливості пояснення природи міграцій та їх наслідків для людини і суспільства. Вивчення їх демонструє, що зазвичай визнається вагомий внесок інших наук та міждисциплінарні можливості осмислення міграційних процесів, згадаються окремі філософські концепції, однак бракує цілісного осмислення їх ролі у поясненні сучасних міграцій, у тому числі осмислення наслідків вимушеної міграції мільйонів українців внаслідок російсько-української війни.

Мета статті — цілісне філософське осмислення сучасних міграційних процесів, передусім вимушеної міграції українців, зумовленої російсько-українською війною, через призму міждисциплінарного аналізу та системного застосування філософських концепцій. Стаття прагне виявити глибинні зв'язки між теоретичними підходами філософії та реальними міграційними процесами, а також показати, як філософські концепції допомагають пояснити наслідки вимушеної міграції для індивіда, суспільства та глобального контексту.

Методи дослідження

У статті застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує філософську рефлексію з елементами порівняльного та герменевтичного методів. Це дозволило вийти за межі традиційного фіксації кількісних показників переміщень (демографічних чи економічних) і перейти до інтерпретації міграції як багатовимірного явища, що трансформує ідентичність та соціальну належність особистості, а інтерпретувати їх як процеси, що трансформують ідентичність та соціальну належність. Використано методи концептуального аналізу, синтезу, узагальнення та інтерпретації для осмислення та поєднання розрізнених філософських підходів (екзистенціалізму, номадизму, політичної філософії) у цілісну теоретико-методологічну основу. Це допомагає розкрити глибинний вплив вимушеної міграції на людське буття та суспільні цінності. Також залучено історико-філософський аналіз з метою простеження еволюції ідей про переміщення людей — від класичних економічних та демографічних підходів XIX ст. до сучасних концепцій «плинної сучасності» та номадизму. Системне застосування філософських концепцій використовується для виявлення зв'язків між теоретичними підходами та реальними процесами вимушеної міграції українців, спричиненої війною.

Результати дослідження

Аналіз вітчизняної та зарубіжної філософської літератури, присвяченій вивченню процесів переміщення людей, їх причин та наслідків, демонструє, що «філософська наука і досі не виробила однозначного підходу до визначення сутності та наслідків впливу міграції на соціокультурні зміни в нашій державі» [1, с. 457] та світі в цілому. Філософські інтерпретації даного феномену спираються на дослідження у галузі соціології, демографії, статистики, економіки, політології, географії, етнології, історії, етнографії, соціальної психології, популяційної генетики, антропології, права тощо.

Вивчення міграції населення бере свій початок з праці Джона Граунта — засновника демографії, чия книга, опублікована 1662 року, вперше розглянула міграцію як природний процес перерозподілу населення по території. Подальший розвиток ця тема отримала в роботах класиків політичної економії Адама Сміта та Давида Рікардо, які акцентували увагу на економічних чинниках відтворення населення. В XIX ст. до проблем міграції зверталися К. Маркс та Ф. Енгельс, які розглядали міграції в контексті розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, пов'язуючи міграційну рухливість населення з динамікою продуктивних сил, а еміграцію — з явищем відносного перенаселення. Згодом економічний підхід до вивчення міграції став основою для численних теорій, концепцій та наукових напрямів, що розвивалися упродовж століть. Серед видатних дослідників,

які досліджували міграцію з економічної перспективи (крім уже згаданих А. Сміта та Д. Рікардо), варто виділити таких авторів, як Томас Ман, Жан-Батист Кольбер, Джон Мейнард Кейнс, Брамелл Томас, Гері Беккер, Карл Тейлор, Джуліан Саймон, Джон Харріс, Оded Старк та інші.

Демографічний підхід до дослідження міграцій населення, що здобув розвиток з кінця XIX століття завдяки роботам Вільяма Алонсо, Річарда Вікермана, Майкла Грінвуда, Волтера Ізарда та Луїса Кастро, Андрея Роджерса, згодом оформився як самостійний науковий напрям. Він зосереджувався на аналізі міграції з позицій відтворення та збереження людських популяцій, їхньої чисельності та статевовікової структури. Подальший розвиток цього підходу відображено в працях Дмитра Валентея, Олексія Кваші, Бориса Хорева, Анатолія Сові, Френка Ноутстейна та інших дослідників [2, с. 13].

На перехресті економіки та демографії з'являлись перші теоретичні дослідження міграційних процесів індустріального світу, де ключовою по-статтю став британський дослідник Ернст Георг Равенштайн, чий науковий доробок ґрунтовно проаналізований та інтерпретований наступними поколіннями вчених — представників різних дисциплін. На особливу увагу заслуговує його праця «Закони міграції» (1885), у якій базуючись аналізу міграційних процесів у Великобританії та Північній Америці, було сформульовано одинадцять законів міграції. Ці закони зберігають свою актуальність і сьогодні, підкреслюючи об'єктивні закономірності міграційних явищ. Серед найважливіших з них:

- просторова вибірковість: більшість мігрантів переміщуються на короткі відстані, формуючи універсальні «міграційні потоки», спрямовані до великих центрів торгівлі та промисловості;

- процес абсорбції (поглинання): мешканці територій навколо міст, що швидко зростають, заповнюють їх, а порожнечі, що утворюються в сільській місцевості, поступово заповнюються мігрантами з більш віддалених регіонів;

- зворотність процесів: механізм дисперсії (розсіювання) є інверсією абсорбції та виявляє подібні характеристики;

- компенсаторність: кожному основному міграційному потоку відповідає зустрічний компенсуючий контрпотік;

- пріоритетність центрів: мігранти, що переміщуються на великі відстані, надають перевагу саме великим промисловим та комерційним вузлам;

- мобільність за місцем народження: корінні мешканці міст виявляють меншу схильність до міграції порівняно з жителями сільської місцевості;

- гендерний аспект: жінки виявляються більш мобільними та частіше залученими до міграційних процесів, ніж чоловіки [3, р. 353].

Сучасні економічні та демографічні підходи до міграції, включаючи закони Равенштейна, використовуються для аналізу глобальних тенденцій — від трудової міграції до вимушених переміщень через війни та кліматичні зміни. Вони дозволяють моделювати потоки, оцінювати вплив на ринки праці та урбанізацію. Проте філософське осмислення доповнює ці механістичні пояснення, розкриваючи глибинний вплив на людське буття та трансформуючи статистичний аналіз «зміщення населення» на цілісне розуміння міграції як багатовимірного явища, включаючи її екзистенційні виміри (свобода, ідентичність, пошук сенсу) та етичні виклики (права мігрантів, гостинність, інтеграція). Якщо економіка та демографія пояснюють механізми міграції, то філософія розкриває її глибинний вплив на людське буття, культуру та суспільні цінності, перетворюючи аналіз на цілісне розуміння явища.

Соціологічні підходи до вивчення міграції були закладені в працях класиків соціології, таких як Макс Вебер, Георг Зіммель, Карл Маркс та Талкотт Парсонс. Пізніше ця тематика стала об'єктом глибоких досліджень переважно зарубіжних соціологів, які зосередилися на вивченні проблем адаптації мігрантів до нового соціального, культурного та етнічного середовища. У цьому зв'язку варто згадати класичну п'ятитомну працю Вільяма Айзека Томаса і Флоріана Знанецького «Польський селянин в Європі і Америці» (1918-1920), автори якої виявили залежність поведінки емігрантів в новому соціальному середовищі від національних традиційних норм і цінностей. На основі реальної динаміки мотивацій конкретних людей та шляхом використання якісних методів дослідження У. Томас і Ф. Знанецький охарактеризували механізми адаптації мігрантів до соціального середовища, а також представили варіанти можливих шляхів пристосування [4, с. 91].

Сучасна соціологія міграції поєднує кількісні та якісні методи дослідження, але саме якісні підходи виявилися найціннішими для розуміння глибинних мотивів міграційних рішень. На відміну від кількісних методів, які відповідають на питання «скільки» або «як часто», якісні методи дозволяють з'ясувати «чому», досліджуючи суб'єктивні смисли, норми та повсякденні практики мігрантів.

Особливе значення в цьому контексті має соціологія повсякденності, яка, спираючись на феноменологічну традицію Альфреда Шютца, аналізує, як індивіди інтерпретують своє оточення, конструюють смисли та адаптуються до нових умов. Цей підхід тісно переплітається з філософськими концепціями, зокрема з екзистенціалізмом та герменевтикою, оскільки зосереджується на особистісному сприйнятті реальності, формуванні

ідентичностей та стратегій адаптації в умовах зміни соціокультурного середовища. Серед ключових представників цього напрямку — Герхард Зеффнер, який розвивав соціальну герменевтику, та Ільза Срубар, що досліджувала взаємозв'язок мови, смислів і дій у повсякденному житті. Їхні роботи допомагають зрозуміти, як мігранти сприймають і переосмислюють своє місце в новому соціумі, як формуються їхні ідентичності та стратегії адаптації [5, с. 13].

Важливим теоретичним підґрунтям для розуміння природи сучасних соціокультурних трансформацій є концепція «плинної сучасності» видатного польського соціолога Зигмунта Баумана. У своїй фундаментальній праці «Плинна сучасність» (*Liquid Modernity*, 2000) він пропонує метафору плинності для опису стану, в якому перебувають суспільні структури та індивідуальні ідентичності в нову епоху. Характеризуючи перехід від «твердої» до «плинної» фази сучасності, Бауман зазначає: «Рідини, на відміну від твердих тіл, не можуть зберігати свою форму протягом тривалого часу. Вони не тримаються простору і не зберігають часу... Плинність і рідкість є метафорами, які ми вважаємо доречними, коли хочемо зрозуміти природу теперішньої, у багатьох відношеннях нової фази в історії сучасності» [6, с. 2–3]. Міграція постає як один із ключових проявів «плинної сучасності» — епохи, для якої характерні нестабільність, постійні зміни та відсутність стійких соціальних структур, адже глобалізація, розмивання традиційних кордонів, економічна нерівність та політичні конфлікти призводять до безперервного руху людей, ідей і ресурсів. Міграція в цьому контексті не просто змінює географічне розташування людей, а трансформує самі основи соціальної ідентичності, культурної належності та колективної пам'яті. Підхід Баумана близький до філософського осмислення міграції, оскільки він аналізує її не лише як фізичне переміщення, а й як прояв глибоких змін у способі життя сучасної людини. У цьому контексті міграція перетинається з філософськими питаннями про сенс буття, свободу вибору та адаптацію до невизначеності — темами, які розвивали екзистенціалісти (наприклад, Жан-Поль Сартр, Альбер Камю) та постмодерні філософи (Жак Дерріда, Мішель Фуко). Таким чином, соціологічний та філософський підходи доповнюють один одного, допомагаючи зрозуміти міграцію як багатовимірне явище, що поєднує соціальні, культурні та екзистенційні виміри.

Психологічний підхід до вивчення міграції є також надзвичайно актуальним, оскільки зосереджується на внутрішніх переживаннях мігрантів, їхніх емоційних та поведінкових реакціях під час адаптації до нового середовища. Цей підхід тісно переплітається з філософськими концепціями, зокрема з екзистенціалізмом та гуманістичною психологією, які досліджують свободу, відповідальність та пошук сенсу в умовах змін. Фундаментальний

внесок у розуміння психологічних аспектів міграції зробили екзистенціалістські психологи, такі як Ролло Мей, який пов'язував свободу мігранта з повною відповідальністю за власний вибір та долю. Абрахам Маслоу, Карл Роджерс, Віктор Франкл та Еріх Фромм досліджували питання істинної та ілюзорної свободи, підкреслюючи її значення для психічного здоров'я та саморозвитку особистості в умовах зміни соціального контексту [7, с. 38]. Їхні ідеї перегукуються з філософськими концепціями свободи та самовизначення, розробленими Еммануїлом Кантом, Фрідріхом Ніцше та Мартіном Гайдеггером.

Окремої уваги заслуговує модель акультурації Джона Беррі, що представлена у праці «Імміграція, акультурація і адаптація» (1997). Він виокремив чотири стратегії акультурації — асиміляція, інтеграція, сепарація та маргіналізація, що характеризують різні способи адаптації до нового культурного середовища, що визначають психологічне благополуччя мігрантів, зокрема на рівень тривожності, стресу та культурного шоку [8, с. 9–11]. Праці Беррі стали основою для розуміння психологічних механізмів адаптації мігрантів і широко використовуються в сучасних дослідженнях міграції. Окрім того, концепція акультурації може бути інтерпретована через призму екзистенціалістської філософії, яка досліджує, як людина знаходить сенс у нових умовах та формує свою ідентичність в умовах невизначеності. Таким чином, психологія та філософія доповнюють одна одну, допомагаючи зрозуміти міграцію як багатовимірний процес, що поєднує психологічні, соціальні та екзистенційні виміри.

Власне філософський підхід до вивчення міграції спирається на широкий спектр концепцій, розроблених класичними та сучасними філософами, які досліджують екзистенційні, етичні, культурні та політичні виміри цього явища. С. Пирожков та Н. Хамітов в руслі філософського підходу пов'язують з міграціями розвиток людських спільнот та цивілізацій та наголошуючи на тому, що *Homo sapiens* як вид з самого свого виникнення схильний до міграцій, трактують міграцію «не просто географічне пересування в просторі, а складний економічний, духовнокультурний та екзистенціальний процес» [9, с. 59], а Н. Пархоменко як «особливий, «просторовий» вираз соціокультурного та етнонаціонального відтворення життя людських спільнот і суспільств» [1, с. 458]. Витоки філософського осмислення міграції С. О. Западнюк вбачає у працях Володимира Вернадського та Лева Гумільова. Хоча термін «міграція» не був безпосереднім предметом їхніх студій, створені ними концепції дозволяють розглядати переміщення людей не як випадковий або маргінальний феномен, а як невід'ємну та необхідну умову розвитку людства, що формує його минуле, сьогодення та майбутнє [2, с. 14].

Вернадський, як засновник вчення про ноосферу, у своїй фундаментальній праці «Біосфера» (1926) [10] та більш пізніх роботах, зокрема «Наукова думка як планетарне явище», розглядав розселення людей крізь призму глобальної геохімічної енергії живої речовини. Хоча він безпосередньо не досліджував міграцію, його концепція біосфери дає потужний інструментарій для розуміння переміщень населення як прояву планетарності людини. Він аналізував, як діяльність людини, включно з її просторовою експансією, змінює обличчя планети, перетворюючи людину на «найпотужнішу геологічну силу». У цій логіці міграція постає як форма реалізації нерозривного зв'язку людства з біосферою, спосіб адаптації до динамічних змін клімату, ресурсів та соціальних умов. Вернадський вважав, що переміщення людей сприяє поширенню знань, технологій та культурних практик, формуючи глобальну мережу взаємозв'язків. Виходячи з цієї логіки міграція постає одним з механізмів, через який людство трансформує планету, створюючи ноосферу — сферу розуму, де наука, культура та етика стають визначальними чинниками розвитку.

Лев Гумільов у своїй теорії етногенезу, викладеній у праці «Етногенез і біосфері Землі» (1979) [11] розглядав міграцію як критичний фактор динаміки етнічних систем. Він вважав міграції невід'ємною частиною природних циклів розвитку етносів, які проходять стадії від підйому до занепаду. Згідно з Гумільовим, масштабні міграції ініціюються пасіонарними особистостями — носіями надлишкової біохімічної енергії, чиє прагнення до зміни навколишньої дійсності долає інерцію спокою і стає рушієм великих історичних зрушень. Гумільов детально дослідив, як зміна «вміщуючого ландшафту» внаслідок міграції зумовлює трансформацію стереотипу поведінки, господарського укладу та ментальності етносу. Він досліджував, як міграції призводять до зіткнення або симбіозу культур, що може як збагачувати етноси, так і призводити до їхнього занепаду.

С. О. Западнюк згадує спадщину цих філософів, розкриваючи дослідження різних аспектів внутрішньої та зовнішньої міграції населення у межах філософських дисциплін з кінця 60-х років ХХ ст. Зростання наукового інтересу у СРСР до цієї теми було обумовлено розширенням масштабів міграційних процесів та їх багатогранним впливом на суспільство. «Досліджувалися причини, мотиви, тенденції, умови і наслідки міграції, масштаби, інтенсивність і спрямованість її потоків, етнічні, демографічні та територіальні особливості їх формування» [2, с. 14].

Концепції Вернадського та Гумільова також допомагають осмислити сучасні переміщення українців як закономірний процес адаптації та розвитку. Вернадський показує, що міграція — це механізм поширення знань, культурного обміну та формування глобальних зв'язків: сьогодні українські біженці та мігранти, інтегруючись у нові суспільства, не лише

зберігають свою ідентичність, а й збагачують приймаючі країни, створюючи мережу взаємодії, яка відповідає ідеї ноосфери — єдності людства через співпрацю та інновації. Гумільов же підкреслює, що міграція — це чинник етногенезу та культурної трансформації: вимушена міграція через війну, парадоксально, може стати каталізатором відродження, адже саме в нових умовах формуються пасіонарні особистості (лідери, активісти, підприємці), здатні ініціювати зміни, які зрештою зміцнять українське суспільство як всередині країни, так і в діаспорі, перетворивши виклики на ресурс для майбутнього відновлення та зростання.

О. Терещенко витoki осмислення міграційних процесів вбачає у філософських працях Давнього Сходу і античності, пов'язуючи їх з темою космополітизму, проблемами «свободи пересування» та загалом «свободи буття» [7, с. 35]. Власне філософські підходи до дослідження міграцій українська дослідниця пов'язує з концепціями граничної ситуації Карла Ясперса, типових екзистенціалів буття людини, що творить проєкт себе, Сатра, ідеями Макса Шелера про духовність як сутнісну рису людини [7, с. 39], які розглядають міграцію як глибинний екзистенційний та духовний досвід, який трансформує людину. Зокрема, саме міграція постає граничною ситуацією за Ясперсом, коли людина стикається з фундаментальними викликами, що руйнують звичні орієнтири. Відповідно до концепції Сатри, мігрант, опинившись в новому середовищі змушений заново творити себе, відповідно міграція постає як шанс для самотворення. А духовність Макса Шелера постає як внутрішня опора в умовах міграції, допомагаючи зберігати внутрішню рівновагу та гідність. Ці концепції набувають особливої актуальності для осмислення досвіду українських мігрантів та біженців, оскільки вони дозволяють розкрити глибинні екзистенційні, духовні та трансформаційні виміри міграційного досвіду в умовах війни та вимушеної зміни життя. Вони дозволяють переосмислити міграцію не лише як трагедію, а й як шанс для внутрішнього зростання. Вони показують, що навіть у вимушених обставинах людина здатна творити себе заново, спираючись на внутрішню силу, свободу вибору та духовні цінності.

Окрім того, Оксана Терещенко звертається до концепції «номадизму», розробленої Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі, що постає за словами дослідниці як «філософія життя і психологія кочівників, мобільних особистостей і соціумів» [7, с. 20]. Розвиваючи ці ідеї, варто відзначити, що ідентичність номадів дійсно формується в русі, а не в прив'язці до статичного місця, що зумовило появу у сучасному дискурсі терміну для позначення нового антропологічного типу — «*homo mobilis*» (людина мобільна). У своїх міркуваннях Дельоз і Гваттарі протиставляють переміщення кочівників осілому способу життя, надаючи цьому протиставленню глибокого соціокультурного та екзистенційного значення. Номадизм як філософська категорія,

обґрунтована Дельозом і Гваттарі у праці «Капіталізм і шизофренія. Тисяча плато» (1980), розширює межі розуміння номадизму як історичного феномену кочових народів, характеризуючи цим поняттям «поведінку і світогляд людини постмодерну, людини-номада, в основі якої є глобальне кочівництво, відмова відосілості, вкоріненості в рідній землі, прив'язаності до рідних і друзів» [12, с. 92]. У цьому зв'язку номадизм постає як універсальний принцип руху, свободи та опору фіксованим структурам. Йдеться про динаміку звуження і розширення меж людського буття: осілість символізує стабільність, але й потенційну обмеженість, тоді як номадичний рух відкриває нові горизонти, хоча й пов'язаний із ризиками втрати вкоріненості. Цю ж думку розвивають Ж. Атталі та З. Бауман, до яких також звертається О. Терещенко, підкреслюючи, що «люди, які мігрують за власною волею, шукають не лише кращого життя, а більшої свободи» [7, с. 20]. Іншими словами ці люди шукають не просто матеріального добробуту, а насамперед більшої свободи — простору для самореалізації, позбавленого жорстких соціальних та культурних обмежень осілого суспільства.

У праці «Номади» (2003) Жак Атталі підкреслює, що сучасні мігранти, цифрові кочівники та глобальні професіонали — це нові номади, які свідомо обирають рухливість як спосіб життя, щоб уникнути обмежень традиційних суспільних структур (держави, нації, стабільної роботи). Для них свобода руху стає ціннішою за стабільність, оскільки дозволяє адаптуватися до змін і шукати нові можливості для самовираження та самореалізації. При цьому Атталі виокремлює три класи номад: «кілька мільйонів кочівників, що шукають розкоші і мають доступ до всіх реалій світу, кілька сотень мільйонів віртуальних кочівників, які мають право лише на ерзац реальності, та мільярди кочівників страждань, приречених на безперервні переміщення, навіть на кілька кілометрів, щоб знайти щось для виживання» [13].

Зигмунт Бауман у праці «Глобалізація: наслідки для людини і суспільства» (1998) підкреслює, що в плинному світі міграція стає способом уникнення «тягаря ідентичності» та пошуку нових можливостей для самовизначення, хоча не для усіх. Він порівнює сучасних мігрантів з «туристами», які свідомо обирають рухливість, шукаючи нові можливості, досвід та задоволення, та «волоцюгами», які змушені мігрувати через обставини — економічні кризи, війни, репресії, катастрофи. Для перших міграція стає інструментом свободи, способом уникнути обмежень традиційних ідентичностей (національних, професійних, сімейних). Бауман наголошує, що туристи «пересуваються, бо хочуть, а не тому, що мусять», а «їхня мобільність — це привілей, ознака влади та вибору» [14, р. 89-90]. Для других міграція не є вибором, а скоріше реакцією на виклики. Бауман назває волоцюг жертвами глобалізації, підкреслюючи, що «їхній рух — це не пошук свободи, а відчайдушна спроба уникнути страждань, насильства чи

виключення. Свобода, якщо вона взагалі настає, — це далека та невизначена мета» [14, р. 94–95]. Відповідно, свобода може стати вторинним результатом їхньої міграції, якщо їм вдається перебороти маргіналізацію і інтегруватися в нове середовище.

Ці філософські концепції можуть бути корисними для осмислення довоєнної міграції українців та досвіду біженців після 2014 та 2022 років, адже вони допомагають зрозуміти, як добровільна та вимушена міграція трансформували ідентичність, сприйняття свободи та стратегії адаптації українців у нових умовах.

Варто згадати інші філософські підходи, які апелюють до досвіду мігранта, які особливо релевантні для ситуації примусової міграції, яку переживають нині мільйони українців. Зокрема, заслуговує уваги екзистенційно-феноменологічні підходи Мартіна Гайдеггера та Ганни Арендт. Зокрема відповідно підходу М. Гайдеггера, що представлений у праці «Буття час» (1927) [15], міграцію можна інтерпретувати крізь призму кинутості людини в світ (*Geworfenheit*). Мігрант опиняється в «чужому світі», де звичні значення руйнуються, і йому доводиться переосмислювати своє буття та шукати нові способи «бути-в-світі» (*In-der-Welt-sein*). Гайдеггер акцентує увагу на тривозі та невизначеності, які супроводжують зміну середовища. А. Г. Арендт у праці «Джерела тоталітаризму», (1951) [16] підіймає питання втрати домівки та кризи ідентичності, наголошуючи що головною трагедією є неможливість знайти нове місце в політичній спільноті. Арендт пише про «бездержавність» як екзистенційний стан, коли людина втрачає право на права, що робить її вразливою до маніпуляцій та насильства. У межах постколоніалізму заслуговує уваги праця Жака Дерріда «Гостинність» (2000), який досліджує міграцію крізь призму гостинності (*hospitality*) як прийняття Іншого без будь-яких вимог. Для Дерріда «справжня гостинність не може базуватися на взаємному обміні благами або послугами, де кожна сторона отримує щось взамін. Дерріда переконаний, що справжня гостинність вимагає повної відкритості до Іншого, навіть якщо він є незнайомим, чужим або навіть неприємним» [17, с. 112–113]. Відповідно філософ шукає відповідь на питання як суспільство може бути відкритим для мігрантів, не асимілюючи їх насильно? У межах політичної філософії заслуговує уваги праця Мішеля Фуко «Наглядати і карати» (1975), у якій автор досліджує механізми дисциплінарної влади, які перетворюють людину на об'єкт ретельного нагляду та маніпуляцій. У цьому контексті міграція постає як об'єкт біовлади, де держава через систему кордонів, паспортного режиму та адміністративного обліку прагне контролювати рух населення [18 с. 172–177]. З позицій етики та філософії права варто відзначити працю Юргена Хабермаса «Між фактичністю та нормою» (1992), де міграція розглядається через призму деліберативної демократії. Габермас стверджує,

що успішна інтеграція мігрантів можлива лише через відмову від жорсткої етнічної асиміляції на користь «конституційного патріотизму». Це означає створення спільного політичного простору, де взаєморозуміння досягається шляхом публічного діалогу. [19, с. 195]

Ці філософські підходи доповнюють один одного, пропонуючи багатовимірне розуміння досвіду українських біженців — від екзистенційних викликів до політичних та етичних аспектів міграції. Вони показують, що примусова міграція — це не лише фізичне переміщення, а й глибока трансформація ідентичності, свободи та належності.

Висновки

Підводячи підсумки, зазначимо, що дослідження сучасних міграційних процесів, зокрема вимушеної міграції українців унаслідок російсько-української війни, вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує демографічні, економічні, соціологічні та філософські концепції. Зокрема, економічні та демографічні підходи (Граунт, Сміт, Рікардо, Равенштейн) дозволяють моделювати міграційні потоки, аналізувати їх вплив на ринки праці та урбанізацію, але філософія доповнює їх, досліджуючи екзистенційні виміри міграції — свободу, ідентичність, пошук сенсу. Соціологічні дослідження (Томас, Знанецький, Бауман) зосереджуються на адаптації мігрантів до нового середовища, психологія досліджує зосереджуються на внутрішніх переживаннях у цих процесах, але філософські підходи доповнюють їх, даючи можливість розкрити глибинні наслідки міграції для людського буття, культури та суспільних цінностей.

Значення власне філософських концепцій для осмислення міграції виходить за межі традиційних дисциплінарних підходів, оскільки вони дозволяють проникнути в сутність явища, розкриваючи екзистенційні, етичні та культурні виміри, які визначають глибинні трансформації ідентичності, свободи та соціальної належності в умовах вимушених або добровільних переміщень. Зокрема, концепції Вернадського та Гумільова показують, що міграція — це не випадковість, а закономірний процес, який формує майбутнє людства. Для сучасних вимушено переміщених українців це означає, що міграція — це не лише втрата, а й шанс для адаптації, зростання та трансформації. Екзистенціалізм та феноменологія (Гайдеггер, Ясперс, Сартр, Шелер) допомагають зрозуміти, як вимушена міграція стає граничною ситуацією, де людина переосмислює своє буття, шукає нові сенси та творить себе заново в умовах невизначеності. Це дозволяє осмислити досвід українських біженців, які раптово опинились в «чужому світі», де звичні орієнтири руйнуються, але водночас відкриваються можливості для самопізнання та зміни. Концепції номадизму (Дельоз, Гваттарі, Атталі) показують, що міграція — це універсальний принцип руху та свободи, який формує гібридні ідентичності та відкриває нові горизонти для

самовираження. Для українських біженців це означає, що міграція — це не лише втрата стабільності, а й шанс для нового досвіду, можливий шлях до самореалізації. Політико-філософські підходи (Арендт, Фуко, Хабермас) розкривають владні механізми міграції, права людини та етику гостинності, підкреслюючи, що успішна інтеграція мігрантів можлива лише через діалог та взаєморозуміння. Для українців це означає, що інтеграція в нові суспільства повинна гарантувати їхні права та гідність, а що інтеграція в нові суспільства вимагає поваги до їхньої культури та активної участі в громадському житті.

Отже, філософські концепції доповнюють економічні, демографічні та соціологічні підходи, пропонуючи цілісне розуміння міграції як багатовимірного явища. Вони показують, що примусова міграція — це не лише фізичне переміщення, а й глибока трансформація ідентичності, свободи та належності, яка вимагає комплексного підходу до підтримки та інтеграції мігрантів. Це особливо важливо для осмислення і спираючись на внутрішню силу, свободу вибору та духовні цінності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з детальним вивчення можливостей філософських концепцій у поясненні конкретних міграційних процесів — аналіз впливу діаспори на культурний та економічний розвиток України та приймаючих країн, розробка стратегій реінтеграції біженців з урахуванням їхнього досвіду та навичок, вивчення ролі міграції в формуванні нової української ідентичності в умовах глобалізації та війни.

Список посилань:

1. Пархоменко Н. В. Міграційні процеси як філософська проблема: теоретико-методологічні основи дослідження. Молодий вчений. 2018. № 3 (55) березень. С. 457–461.
2. Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / Наук. ред. Руденко Л. Г. К., 2011. 240 с.
3. Rees P., Lomax N. Ravenstein Revisited: The Analysis of Migration, Then and Now. Comparative Population Studies. 2019. Vol. 44. P. 351–412
4. Калашнікова Л. В., Чорна В. О. Аналіз соціологічних підходів дослідження трудової міграції. «YoungScientist». 2016. №10. С. 91–95.
5. Даниленко О., Панченко Т. Висококваліфікований український фахівець у Німеччині та Польщі. Аналіз кейсів у Мюнхені, Кракові й Вроцлаві. Харків: Видавець О. А. Мірошніченко, 2020. 100 с.
6. Bauman Zygmunt. Liquid Modernity. John Wiley & Sons, 2013. 240 p.

-
7. Терещенко О. В. Соціальна міграція як предмет філософського дослідження. Кваліфікована наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 — філософія. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, 2023. 235 с.
 8. Berry J. Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology*. 1997. 46. P. 5–34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
 9. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020. 255 с.
 10. Вернадский В. И. Биосфера. Ленинград: Научное химико-техническое издательство (Научно-технический отдел ВСНХ), 1926. 150 с.
 11. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Под ред. В. С. Жекулина. 3-е изд. стер. Ленинград: Гидрометеиздат, 1990. 526 с.
 12. Лозинський Номадологія, ризома і геофілософія у творах Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі. Професор Ольга Заставецька — вчена, педагог, організатор географічної науки (до 70-ої річниці від дня народження вченої): зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 27 квітня 2023 р., м. Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка / Ред. кол.: Заставецька Л. Б., Заставецький Т. Б., Мариняк Я. О., Стецько Н. П. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023 — С. 91–96.
 13. Attali J. What will remain of nomadism? 14 January. 2021. URL: <https://www.attali.com/en/prospective-en/what-will-remain-of-nomadism/#:~:text=For%20each%20one%20of%20us,we%20have%20to%20finance%20students>
 14. Bauman Z. Globalization: The Human Consequences. Cambridge: Polity Press. 1998. 136 p.
 15. Хайдеггер М. Бытие и время / Перевод В. В. Бибихина. М.: Ad Marginem, 1997. 452 с.
 16. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. 2-е вид. Пер. З англ. К.: Дух і літера, 2005. 584 с.
 17. Варипаєв О. М., Піскун К. С. Феномен гостинності у філософії: відантичності до сучасності. STUDIASLOBOZHANICA: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Слобожанські й гуманітарій — 2025» (Харків, ДБТУ, 30 квітня 2025 р.). Харків, 2025. С.111-115

18. Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці. Пер. з фр. П. Тарашука. Київ: Основи, 1998. 392 с
19. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії. Львів: Асторіябія, 2006. 416 с.

References:

1. Parkhomenko, N. V. (2018). Migration processes as a philosophical problem: Theoretical and methodological foundations of research. *Young Scientist*, (3), 457–461.
2. Zapadniuk, S. O. (2011). Population migrations of Ukraine: Prerequisites, dynamics and consequences of development (L. G. Rudenko, Ed.). Kyiv, 240 p.
3. Rees, P., & Lomax, N. (2019). Ravenstein Revisited: The Analysis of Migration, Then and Now. *Comparative Population Studies*, 44, 351–412.
4. Kalashnikova, L. V., & Chorna, V. O. (2016). Analysis of sociological approaches to the study of labor migration. *Young Scientist*, (10), 91–95.
5. Danylenko, O., & Panchenko, T. (2020). Highly qualified Ukrainian specialist in Germany and Poland. Case analysis in Munich, Krakow and Wroclaw. Kharkiv: Publisher O. A. Miroshnychenko, 100 p.
6. Bauman, Z. (2013). *Liquid Modernity*. John Wiley & Sons, 240 p.
7. Tereshchenko, O. V. (2023). Social migration as a subject of philosophical research (Doctoral dissertation, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute). Kyiv, 235 p.
8. Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), pp. 5–34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
9. Pyrozhkov, S. I., & Khamitov, N. V. (2020). Civilizational subjectivity of Ukraine: From potentials to a new worldview and human being. Kyiv: Naukova Dumka, 255 p.
10. Vernadsky, V. I. (1926). *The Biosphere*. Leningrad: Nauchnoe khimiko-tekhnicheskoe izdatelstvo, 150 p.
11. Gumilev, L. N. (1990). *Ethnogenesis and the Biosphere of Earth* (V. S. Zhekulina, Ed., 3rd ed.). Leningrad: Gidrometeoizdat, 526 p.
12. Lozynskiy, R. (2023). Nomadology, rhizome and geophilosophy in the works of G. Deleuze and F. Guattari. In Professor Olha Zastavetska — Scientist, Teacher, Organizer of Geographical Science: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, 91–96. Ternopil: TNPU.

-
13. Attali, J. (2021, January 14). What will remain of nomadism? URL: <https://www.attali.com/en/prospective-en/what-will-remain-of-nomadism/>
 14. Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press, 136 p.
 15. Heidegger, M. (1997). *Being and Time* (V. V. Bibikhin, Trans.). Moscow: Ad Marginem, 452 p.
 16. Arendt, H. (2005). *The Origins of Totalitarianism* (2nd ed.). Kyiv: Dukh i Litera, 584 p.
 17. Varipaiev, O. M., & Piskun, K. S. (2025). The phenomenon of hospitality in philosophy: From antiquity to modernity. In *STUDIA SLOBOZHANICA: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Slobozhanskyi Humanitarii — 2025»*. Kharkiv, 111-115
 18. Foucault, M. (1998). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (P. Tarashchuk, Trans.). Kyiv: Osnovy, 392 p.
 19. Habermas, J. (2006). *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Lviv: Astrolabe, 416 p.

Yuliia Bezruchak

*Senior Laboratory Assistant, Department of Pedagogy and Social Work
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)*

<https://orcid.org/0009-0007-7002-6280>

e-mail: smeta_nuik@ukr.net

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF MODERN UKRAINIAN MIGRATION: FROM EXISTENCE TO GLOBAL TRANSFORMATIONS

Abstract

This article explores the philosophical foundations of contemporary migration processes, with a particular focus on the forced migration of Ukrainians due to the Russian-Ukrainian war. The study examines the role of philosophical concepts in interpreting the existential, cultural, political, and ethical dimensions of migration, complementing traditional demographic, economic, sociological, and psychological approaches. Key philosophical theories that enable the interpretation of migration as a multidimensional phenomenon are analyzed. It is substantiated that existentialism and phenomenology (M. Heidegger, K. Jaspers, J.-P. Sartre, M. Scheler) interpret migration as a boundary situation that compels individuals to rethink their being, search for new meanings, and recreate themselves under conditions of uncertainty.

The concepts of nomadism (G. Deleuze, F. Guattari, J. Attali) are outlined, within which migration is understood as a universal principle of movement and freedom that contributes to the formation of hybrid identities and opens new opportunities for self-expression. It is established that political-philosophical approaches (H. Arendt, M. Foucault, J. Habermas) consider migration as a phenomenon related to power, human rights, and integration processes, where successful adaptation is possible through dialogue and mutual understanding. Postcolonial and ethical perspectives (J. Derrida) focus on issues of hospitality, migrants' rights, and intercultural interaction. It is demonstrated that the ideas of V. Vernadsky and L. Gumilev contribute to understanding migration

as a natural process of human development, facilitating the dissemination of knowledge, cultural exchange, and the formation of global connections.

It is concluded that philosophical concepts significantly expand traditional approaches by offering a holistic understanding of migration as a phenomenon that transforms identity, freedom, and social belonging. They allow the forced migration of Ukrainians to be interpreted not only as a tragedy but also as an opportunity for personal growth, transformation, and the creation of a new future — both for individuals and for society as a whole.

Keywords: migration; philosophy; interdisciplinary analysis; existentialism; nomadism; identity, forced migration; Ukrainian refugees.

Надійшла до редакції/ Received: 22.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 10.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026